

La recerca minera del lignit mallorquí pel Centre de Treball d'Adaro a Inca (1956-1960)

Miguel Ángel Corado Guerrero

Historiador corado42@gmail.com

doi: 10.3306/JELINCA.21.201

Paraules clau: lignit, Inca, Adaro, INI, recerca minera, reserves, Mallorca, mines.

Resum. *El present document investiga la mineria del lignit mallorquina entre el final de la Guerra Civil i l'inici del desenvolupisme franquista, intentant entendre els canvis que va experimentar aquest sector econòmic amb les noves regulacions intervencionistes franquistes. Particularment s'analitzarà la visió del sector per part de les autoritats, l'arribada de l'INI a l'illa, la nova legislació minera, l'establiment de la Reserva de l'Estat de Lignit de Mallorca i l'activitat del Centre de Treball d'Adaro a Inca entre 1956-1960.*

Keywords: lignite, Inca, Adaro, INI, mining research, reserves, Mallorca, mines.

Abstract. *This document reserches Majorcan lignite mining between the end of the Civil War and the beginning of Franco's Developmentalism, trying to understand the changes that this economic sector underwent with the new Francoist interventionist regulations. In particular, the vision of the sector by the authorities, the arrival of the INI to the island, the new mining legislation and the establishment of the State Reserve of Lignite in Majorca and the activity of the Adaro Work Center in Inca between 1956-1960.*

1. INTRODUCCIÓ

En el present article es tractarà la reorganització i recerca dels jaciments de lignit de Mallorca durant els primers governs de Franco, després de la seva victòria en la Guerra Civil espanyola (1936-1939). Cal destacar que aquestes actuacions es van realitzar en un context d'autarquia i aïllament econòmic, per això les autoritats polítiques van voler revalorar el ric subsol mineral de l'Estat espanyol.

Quant al context cronològic, ens situem en els anys entre el final de la Guerra

Civil i l'inici del desenvolupisme franquista (1939-1959). Cal destacar que David Ginard (1999) assenyala que aquests anys són, d'una banda, la postguerra; estancament econòmic i fam (1939-1951), i els anys de frontissa; recuperació i reconversió (1951-1959). Si traslladem aquesta cronologia al sector del carbó insular veurem que la dècada dels quaranta va ser un moment de reorganització econòmica, amb noves lleis i avantprojectes econòmics, en què es posava en relleu el potencial econòmic de les illes i de les reserves de lignit. A continuació, ja en la dècada dels cinquanta, s'actua a través de l'INI (Instituto Nacional de Industria) per a posar en funcionament el sector energètic balear.

La historiografia ha dedicat molt poca atenció a l'estudi del sector econòmic del carbó a Mallorca. Hi ha algunes publicacions de caràcter local que ens permeten tenir un punt de partida per a l'estudi del carbó a Mallorca. D'una banda, de caràcter més general, tenim el TFM de Martínez Morcillo (2010), que revalora el patrimoni miner de Mallorca. En l'àmbit local comptem amb l'article de P. Reynés i G. Fiol (2007) sobre les mines de Lloseta i el de B. Mateu i C. Pericàs de les mines de Selva (2018) i, finalment, Espinosa i Alomar (2009) amb les mines d'Alcúdia.

En canvi, d'Inca només es té l'article de G. Fiol amb el títol "La infructuosa recerca de lignit en el terme d'Inca", el qual és bàsicament una recopilació de les concessions mineres existents en el Districte Miner Balear (DMB), en què destaca que només una mina de les 42 existents, "Rosalia", es va arribar a explotar. No obstant això, aquest treball de recerca es pot realitzar gràcies als arxius existents en el Fons Històric Fundació Endesa Illes Balears (FHFEIB), que contenen un important fons per a comprendre la història de l'energia de les Balears. S'hi han detectat uns documents d'importància cabdal que ens permeten dilucidar que a Inca es va establir una oficina de recerca minera per a l'anàlisi en profunditat de les conques mallorquines. Així doncs, el municipi inquer va ser el centre del primer esforç estatal d'estudi en profunditat del lignit mallorquí.

Finalment, cal esmentar la metodologia duta a terme en aquest article. Es tracta principalment d'un treball de recerca amb fonts primàries: a través de documents elaborats pel Centre de Treball de l'Empresa Nacional Adaro d'Inca (FHFEIB) i les dades de concessions mineres del DMB de l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM). En aquesta mateixa línia, cal esmentar la legislació minera de l'època. Paral·lelament, cal fer referència a l'Estadística Minera i Metal·lúrgica d'Espanya (EMME) entre els anys 1939 i 1960, que són els anys d'estudi del present treball i, finalment, a la bibliografia relativa a aquest tema, principalment referent als estudis locals de Lloseta, Selva i Alcúdia.

2. PANORAMA GENERAL DE LA MINERIA DEL LIGNIT A MALLORCA

Ens proposem presentar una visió general de la indústria del carbó a

Mallorca i la seva relació amb la capital del Raiguer. Com ja s'ha esmentat, es considera que aquest sector va ser capital per al desenvolupament econòmic mallorquí durant el segle passat, ja que gràcies a l'electrificació l'economia de l'illa proveïda amb carbó insular no va deixar de créixer. Ara bé, malgrat les seves dimensions, no ha estat considerada la seva aportació per part dels historiadors econòmics, que s'han centrat en la indústria del calçat, tèxtil o el turisme.

Abans de començar, cal assenyalar algunes apreciacions. En primer lloc, aquest article completa i amplia la comunicació realitzada per Mateu Gabriel Fiol (2008) en què fa a una recopilació de les concessions mineres del terme municipal d'Inca. Aquest text efectuava un resum de la informació disponible en el Districte Miner de Balears (DMB), de l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM). En aquest mateix article, amb el títol "La infructuosa recerca de lignit en el terme d'Inca" quedava patent que el municipi inquer no va ser un centre d'extracció de carbó de referència a les Illes Balears.

En el cas particular d'Inca, Fiol (2008) assenyala que les dades del DMB puntualitzen que a la vila va haver-hi 42 concessions per a l'explotació de lignit. No obstant això, només una, "Rosalía", s'arribaria a explotar; és a dir, només el 2,4 % de les concessions. La capital del Raiguer seria la que encapçalaria l'estudi del carbó insular amb l'establiment del Centre de Treball de l'Empresa Nacional de Recerques Mineres d'Adaro a Inca, que transformaria el panorama miner insular. Destaquem, per tant, que el paper jugat per Inca¹ no seria el d'extreure mineral en grans quantitats, sinó el de propugnar la seva organització, a través d'una organització meticulosa dels recursos disponibles a l'illa, mitjançant sondejos.

Reprement la idea anterior, pel que fa a la falta d'activitat de les concessions mineres que atorgava el DMB, es deu (Martínez Morcillo, 2010) a la Llei de mines de 1868. Aquesta norma va reduir la burocràcia de manera significativa. De forma resumida, es pot dir que les concessions mineres se sol·licitaven al DMB. En completar-se el procés administratiu, la concessió minera era atorgada, de manera gratuïta i sense necessitat d'iniciar l'activitat en el jaciment. El problema és que el propietari assegurava, sense cap cost, el fet de tenir un terreny en la seva possessió, que el dia de demà podia explotar, cosa poc probable, o vendre a algun altre particular que estigués interessat a explotar la regió. Aquesta pràctica especulativa continuaria fins a la reorganització econòmica que efectuaria l'autoritat franquista després de la Guerra Civil espanyola (1936-1939).

És conegut a l'illa que les conques lignitíferes més importants de Mallorca estaven situades a Selva, Lloseta, Alaró i Sineu, ja que aquests jaciments van ser els que van atorgar més rendibilitat econòmica a les empreses del sector. No obstant això, les dades del DMB ens revelen un panorama totalment

¹ FHFEIB, subfons mineria, lignits, caixa 26, Empresa Adaro, Recerca de lignit zona reservada de Mallorca març 1956.

diferent sobre l'abast del sector miner, o millor dit, de l'abast de les concessions mineres a l'illa.

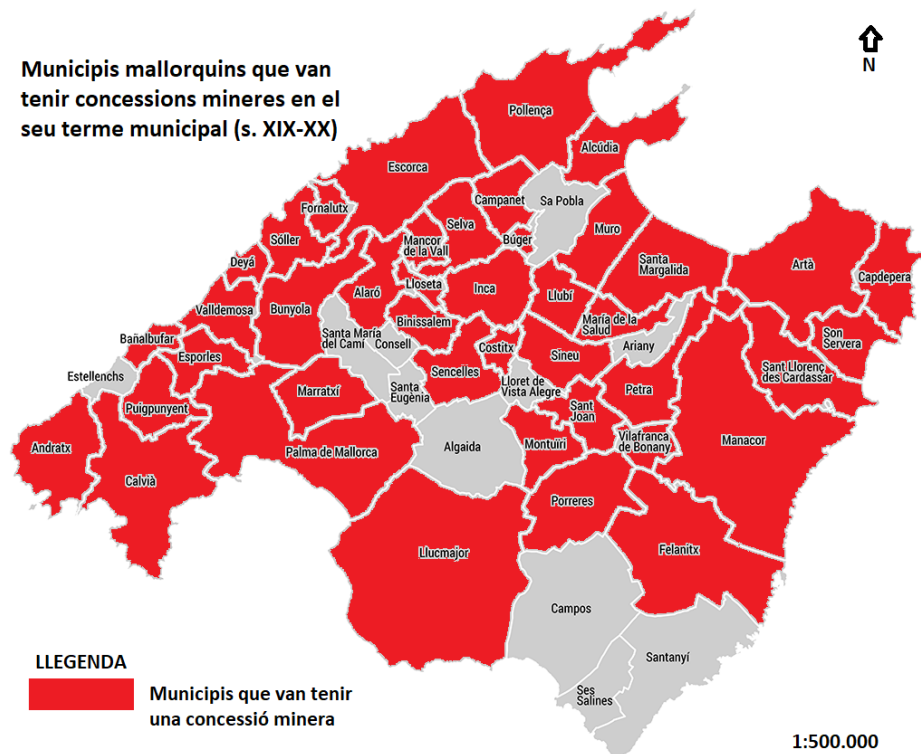

Figura 1. Mapa dels municipis amb concessions mineres segons el DMB. Elaboració pròpia

Les dades proporcionades pel DMB són clares, el 83 % dels municipis mallorquins van rebre una concessió minera per a l'explotació del lignit, en quedà un 17 % restant sense cap registre ni sol·licitud d'aquesta. La idea més important que es pot extreure és que durant el s. XIX i el s. XX va haver-hi una veritable febre del carbó a Mallorca i sorgiren multitud de petites empreses o particulars que es llançaven a l'explotació dels filons de carbó.

3. LA MINERIA AUTÀRQUICA (1939-1959): LEGISLACIÓ, VISIÓ ECONÒMICA I POLÍTICA

L'autarquia va ser un període econòmic de la dictadura franquista entre 1939 i 1959 mitjançant la qual, partint d'una economia destruïda per la Guerra Civil i un aïllament internacional derivat de la victòria aliada en la Segona Guerra Mundial, van intentar superposar-se a la situació propugnand i fer costat a la indústria nacional. El sector miner va ser un pilar fonamental dins d'aquesta estratègia econòmica (Fontana, 2004).

Per a l'estudi de l'autarquia a Mallorca consultem els treballs de D. Ginard (1999) i L. Arpizoz (2003), que ens deixen davant d'un panorama econòmic desolador. Després de la guerra, el conjunt de l'Estat va entrar en recessió, el creixement estatal va ser d'un 1,98 %, mentre que a les Illes Balears va ser d'un 0,47 %. Segons Ginard (1999), la raó va ser la política intervencionista i autàrquica del govern franquista, que va prendre mesures polítiques sense tenir en consideració la realitat econòmica de l'Estat. Ara bé, això va ser de vital importància per a la mineria insular, ja que va permetre una reestructuració i posada en valor per a subministrar carbó a les centrals tèrmiques insulars i proveir així d'energia la malparada indústria mallorquina (GESA, 1987).

Es procedirà a analitzar tres documents de l'època que proporcionen una visió realista i coetània de la importància que tenia el sector del carbó a Mallorca i com aquest era revalorat en aquesta conjuntura econòmica. D'una banda, la Nova Llei minera de 1944, que significaria la representació d'una política intervencionista econòmica que tindria la seva contrapartida a Mallorca. D'altra banda, l'*Avantprojecte de pla econòmic: 1947-1951* realitzat per la Junta Provincial d'Ordenació Econòmica-Social de Balears (JPOESB, d'ara endavant) i, finalment, el llibre escrit per la Delegació Provincial de Sindicats de Balears el 1952 que proveïa les principals línies d'actuació que suposarien la intervenció de l'INI a Mallorca.

3.1. La visió política i econòmica de la mineria a Mallorca mitjançant l'*Avantprojecte de pla econòmic: 1947-1951* de la JPOESB

En primer lloc, l'*Avantprojecte de pla econòmic: 1947-1951* de la JPOESB presentat el 1947 ens permet veure una radiografia completa de la situació de l'economia insular de l'any 1946, i amb això analitzar el sector lignítifer per part de les autoritats polítiques. Simultàniament es podrà comprovar de primera mà la visió autàrquica de la mineria en el cas de Mallorca.

La JPOESB (1947) afirma rotundament que la producció de mineral general balear és pràcticament nul·la, exceptuant el lignit. Això no significa que aquesta activitat econòmica es limités solament al carbó, ja que a la Prefectura Provincial de Mines consten registrades deu mines de ferro, una de plom i una altra de coure, les quals no són productives. No obstant això, deixant de banda l'extracció mineral i centrant-se en la producció de les pedreres, en aquest àmbit el sector gaudeix d'una gran presència i vitalitat amb les pedreres de marès (33), calcària margosa (37), calcària compacta (2) i sulfat càlcic (5). Així mateix, s'esmenta la fabricació de revoltons i terrisseria, sense oblidar-nos del formigó armat pòrtland, pedres artificials i mosaics del sòl. Aquestes són escasses en nombre i només la producció de ciment sobresurt de la resta, el qual és valorat i exportat al llevant peninsular.

Passant ja a tractar la mineria de carbó (JPOESB, 1947), els economistes assenyalen les principals conques lignítíferes d'aquells anys, però, com hem

vist abans, hi havia molts més municipis dedicats al carbó, tot i que de manera més marginal. En qualsevol cas, la Junta assenyala les cinc zones d'extracció primordials: al nord, Alcúdia; al centre, Sineu; al sud-est, els voltants del poble de Felanitx i, finalment, a l'oest, la conca de Puigpunyent. A això hi hem d'afegir la zona compresa entre Binissalem, Lloseta i Selva. En total, la JPOESB declara que el 1947 hi ha 96 mines, amb 3.263 hectàrees en total. La realitat, no obstant això, és que només 14 mines són explotades i només aconseguen 300 hectàrees en total; la producció segons aquest organisme va ser de 100.000 tones el 1946, que superen àmpliament les 20.000 del 1939. És evident que aquestes dades són llançades per a recalcar la gran potencialitat i productivitat que pot aconseguir el lignit. Els estudis econòmics posteriors (Manera, 2017) fixen la productivitat en 30.855 i 92.997 tones respectivament, la variació és de 10.000 tones en tots dos casos; es tracta d'un exemple clar de la poca claredat de les autoritats que volien realitzar un intervencionisme en aquest sector econòmic. Però dins de la crisi general de l'economia insular dels anys quaranta, les mines mallorquines augmentarien any rere any la seva producció, i no seria fins al final de la dècada que es notaria l'esgotament del sector.

El producte extret és el lignit, el qual és utilitzat principalment com a aliment de calderes de vapor, calefacció i ús domèstic (JPOESB, 1947). Les autoritats volen utilitzar-lo per a donar combustible a les futures centrals tèrmiques. En aquest sentit s'ha de puntualitzar que Ginard (1999) i GESA (1987) remarquen el pèssim estat de les calderes insulars per falta de manteniment. És més, els talls elèctrics van començar el 1940, quatre anys abans que a la Península. Això va desencadenar una reducció de la producció industrial per part de Gas i Electricitat, S.A. (GESA). Aquesta situació canviarà, com es veurà, amb la intervenció de l'INI el 1952 amb la compra de GESA i el posterior inici de la construcció de la C.T. d'Alcúdia I, que seria alimentada principalment amb lignit mallorquí i fueloil (Parejo, 2011). Gràcies a l'augment de la demanda energètica a causa del turisme, l'extracció del lignit es duplicaria entre 1950 i 1960.

Continuant amb la visió del sector lignítifer per part de la JPOESB (1947), veiem que la producció vendible de 1945 va ser de 198 milions de pessetes, de les quals 7,6 milions venien del DMB de Mallorca. El preu mitjà va ser de 110,36 pessetes per tona. Aquest preu era una mica baix en comparació amb el peninsular. La raó era la insularitat, el carbó mallorquí va ser altament valorat pels industrials del llevant peninsular, que havia d'atendre el cost dels nolis.

En aquesta taula es poden consultar les principals províncies lignítiferes de l'Estat espanyol el 1945. Remarquem que en aquesta fase, Balears era la cinquena província productora de lignit. Hi ha un ampli marge de millora, com per exemple una reestructuració de la producció i una inversió en bombes d'aigua. Això últim permetria que Puigpunyent tornés a produir, ja que conté el carbó amb major poder calorífic de l'illa.

Província	Producció en tones (1945)
Terol	470.189
Barcelona	351.385
Lleida	191.521
Saragossa	171.869
Baleares	69.400
Osca	58.396
Santander	16.094

Taula 1. Taula amb la producció del lignit. Font JPOESB (1947). Elaboració pròpia

El problema de fons que tenien les Balears, a criteri de la Junta (1947), era que ni el poder polític ni la societat reconeixien el veritable poder d'aquest sector econòmic. És cert que el sector va incrementar la seva producció vendible en els anys anteriors. Això és degut, principalment, a la demanda industrial de Barcelona, que li va permetre competir amb el carbó peninsular. No s'ha d'oblidar que el carbó peninsular, com l'hulla asturiana, posseïa un major poder calorífic i era molt més demandat que el lignit, amb menor poder calorífic. És per això que el carbó mallorquí es venia a preu molt baix, per a resultar atractiu als industrials. No obstant això, si les produccions d'hulla peninsular tornaven a la normalitat, aquesta producció cessaria o es reduiria si no hi havia un manteniment per part de les autoritats públiques. Aquesta intervenció estatal succeirà a partir del 1952 amb la compra de GESA per part de l'INI.

La indústria del carbó, a diferència d'altres sectors econòmics, necessitava una quantitat elevada d'estudis i recerques sobre la qualitat del carbó (poder calorífic, cendres i sofre) i sobre els mateixos jaciments (llacunes i capes de carbó, orientació, angle i profunditat). És per aquesta raó que des del poder públic intervencionista, i vista la situació econòmica, s'encarregarien personalment d'iniciar les primeres recerques a gran escala en la conca mallorquina.

Cal assenyalar que les empreses mallorquines sí que van efectuar alguna recerca en la dècada de 1940, sobretot a Puigpunyent, Alcúdia i Alaró-Binissalem. No obstant això, aquests estudis no oferien una imatge real de totes les reserves de carbó de l'illa i només s'executaven en petites zones, de manera que queda palès, al nostre criteri, que sense la intervenció de l'INI i l'Empresa Nacional Adaro, l'estudi i coneixement del carbó no hauria reunit el nivell necessari per permetre el proveïment de carbó de la C. T. d'Alcúdia.

En qualsevol cas, la JPOESB (1947) ens deixa clara la visió del carbó insular:

[...] es innegable que las reservas con que cuenta esta zona balear son muy grandes, pudiéndose afirmar, aunque no contamos con datos

precisos por no existir más que estudios incompletos que hay lignito en Baleares para muchos siglos, aun incrementando el ritmo de extracción del mineral que en menos de diez años ha triplicado la producción. Si el Estado, como lo reconoce en teoría, ayudará en la práctica a las explotaciones mineras todas (no solamente las de hulla por las que muestra singular preferencia), es de esperar que Baleares se situará como una de las primeras regiones productoras de lignito [...]

La visió econòmica autàrquica queda patent, amb afirmacions com: “reservas muy grandes”, però no es tenen estudis complets de les conques, que vindran a la fi dels cinquanta amb l'oficina de recerca establerta a Inca, segons dades de la nostra investigació.² Continuant amb això, assenyalem els “muchos siglos” que se suposava que duraria la pràctica minera. La realitat va ser que l'última mina, el “Plano Inclinado Acetileno”, cessaria la seva explotació el 1989. Paral·lelament, s'accepta que és difícil de canviar aquesta situació, a més de la inseguretat que s'estava vivint en aquell moment. Continuant amb aquesta dosi de realitat, les mateixes autoritats afirmaven que, en aquells moments, la societat balear considerava la mineria del lignit com “un negocio ruinoso”.

3.2. L'intervencionisme de l'INI en el sector energètic

El segon document que s'ha d'analitzar per a comprendre l'intervencionisme del sector energètic mallorquí és el llibre publicat per la Delegación Provincial de Sindicatos de Baleares, el desembre del 1952, el qual tenia com a objectiu donar a conèixer en què consistirien les primeres intervencions de l'INI a Mallorca. El nom del llibre era: *Hacia la solución del problema de energía eléctrica en Mallorca a través del I.N.I.*

La iniciativa privada, personificada en GESA, no havia solucionat el problema elèctric a Balears, segons la Delegación Provincial (1952):

Es por ello lo que Mallorca entera, solicitó del Poder público la presencia viva y actuante del Instituto Nacional de Industria en la isla, y del Gobierno, escuchando la demanda, dicto el Decreto autorizándola.

Amb aquesta declaració d'intencions, la Delegación Provincial (1952) afirmava que GESA, el 1951, només produïa 35 milions de kWh, quan la mitjana nacional se situava entre 75-100 milions de kWh. Per tant, aquest subministrament anormal deixava una economia amb talls de llum i restriccions que al seu torn causaven que no es pogués instal·lar nova indústria. Per a exemplificar això, Ginard (2002) assenyala que el 1942 les fàbriques mallorquines només comptaven amb quatre hores de llum per a produir.

L'INI, continua defensant la Delegación Provincial de Sindicatos de Baleares

² FHFEIB, subfons mineria, lignits, caixa 26, Empresa Adaro, Recerca de lignit zona reservada...

(1952), conscient de l'aïllament geogràfic de l'illa i el problema energètic endèmic que pateix, necessita instal·lar elements generadors que permetin una producció elèctrica contínua. Això, en la pràctica, va significar la instal·lació de les centrals mòbils (amb una potència de 5.000 kW) i la construcció posterior de la C.T. Alcúdia I. Però la qüestió també gira entorn del transport del carbó, ja que aquest ha de valer-se dels jaciments locals i fer ús dels seus propis mitjans autàrquics, amb vista a cobrir situacions extraordinàries, posant com a exemple un conflicte bèl·lic que tallaria la connexió amb la Península. Per tant, segons la Delegación Provincial (1952):

INI adopte las medidas pertinentes para la utilización en las centrales en mayor grado posible, de los lignitos de Mallorca, así como para la mayor explotación y racionalización de la producción de los mismos, a fin de obtener en calidad, cantidad y los mejores precios, los combustibles necesarios.

Per a aconseguir aquest objectiu, continua la Delegación (1952):

Resolver el problema con nuestros propios combustibles es de tanta transcendencia que, si vital ha de considerarse el logro en la producción de energía eléctrica hasta cubrir totalmente las necesidades de nuestros usuarios e industriales, no lo es menos el de que este objetivo se pueda lograr con soluciones de carácter autárquico para las que Mallorca en compensación a su ausencia de corrientes permanentes de agua, ofrece la extraordinaria riqueza de su cuenca minera, cuyo aprovechamiento y utilización para centrales térmicas está más que demostrado por los estudios y experiencias realizadas, y con reservas suficientes para soluciones a larguísimo plazo.

Aquest document publicat per l'aparell sindicalista de l'Espanya de Franco no deixava de ser una propaganda fora de qualsevol realitat econòmica, però continuava amb el pensament econòmic ja vist en l'avantprojecte del 1947. Realment, aquest intervencionisme sí que va poder començar a donar resultats per a pal·liar el crític problema energètic que patien a Mallorca. Primer, amb l'establiment de les centrals tèrmiques mòbils (GESA, 1987) i posteriorment amb la central d'Alcúdia. L'elecció d'Alcúdia com a centre energètic va ser molt significativa, segons els estudis d'Espinosa (2013), amb la C.T. I "Alcanada" i II "Murterar". Cal destacar que pel Decret de 21 d'octubre de 1955 es va declarar la construcció de la C.T. d'Alcúdia I "Alcanada" d'interès estatal, i s'inicià l'expropiació dels terrenys necessaris per a la seva construcció. Continuant amb això, Espinosa (2013) destaca que la central ja estava en funcionament entre 1957 i 1958, però la inauguració oficial es faria amb la visita del general Francisco Franco i la seva esposa Carmen Polo, conjuntament amb les altes instàncies polítiques i eclesiàstiques de la província.

És correcte dir que, gràcies a aquest impuls, la indústria lignítifera mallorquina va tornar a reactivar-se i despertà una altra vegada interès per

part de les empreses privades insulars a produir més carbó, que aquesta vegada sí que aniria destinat a la central tèrmica, que juntament amb la creixent demanda d'electricitat permetria una estabilitat dels jaciments, fins que s'esgotessin. Així mateix, els experts en la història del carbó espanyol, com Carles Sudrià (1994), afirmaven que la intervenció de l'INI en el sector del carbó només va servir per a retardar la inevitable crisi que patiria aquest sector econòmic. És més, Sudrià assenyalava que es van dedicar gran quantitat de recursos econòmics al seu manteniment, que podrien haver-se utilitzat per a altres indústries. En el nostre cas particular, en un context de recessió econòmica, només el 1956³ es van dedicar 6,8 milions de pessetes a l'estudi del subsol, i aquesta inversió econòmica continuaria els anys posteriors.

Comentarem breument l'evolució de la conca minera de Selva amb la mina de "San Cayetano" (Mateu & Pericàs, 2018), que durant la dècada dels quaranta extreia entre 6 i 7 mil tones, però que igualment va haver de veure com de manera progressiva la demanda de carbó era cada vegada menor. La dantesca situació econòmica va portar l'empresa, propietat del marquès del Verger, Juan Zaforteza, a aturar l'activitat de "San Cayetano II" a Selva i "San Luis" a Biniamar el 1949. Si es consulten les dades estadístiques, veiem que la producció d'aquest any només va aconseguir les 54.000 tones (Manera, 2017). Considerant aquest mateix marc cronològic, els anys quaranta les concessions de Lloseta (Reynés & Fiol, 2007) actives eren "Dos Germans" i "Sant Tomàs", amb 128 miners, cosa que la feia destacar com la conca més productiva de tota l'illa, sumant conjuntament 28 mil tones (1943) i 48,9 mil tones (1946). Patí una reducció notable a partir de 1948, amb 24 mil tones i 132 treballadors.

Es pot dir que en la mineria mallorquina, fins i tot en plena crisi econòmica general de la indústria, com assenyalen autors com Ginard (1999) i Arpizoz (2003), la producció de lignit no deixa de créixer de manera constant (EMME, 1939-1960), amb l'inici de la seva crisi i paralització el 1949, amb una producció de 54 mil tones, que distaven molt de les 85 mil de l'any anterior. La raó d'aquesta crisi és la millora de la comunicació amb la Península i la consegüent arribada de carbó molt més barat. Així i tot, els industrials de Barcelona, Alacant i València continuaven demanant aquest carbó pel seu baix preu.

La historiografia, amb Mateu i Pericàs (2018), Ginard (1999) i Parejo (2011), afirma correctament que la intervenció de l'INI en l'economia va ser un punt clau per a la rehabilitació i viabilitat financera de les empreses mineres. Amb la compra de GESA per l'INI el 1952 començaria una estreta relació entre el sector energètic i el miner, amb la compra de tot el lignit produït pels jaciments, ressorgint les conques mineres.

El carbó mallorquí es dirigiria a Alcúdia, a les calderes dissenyades per a

3 FHFEIB, subfons mineria, lignits, caixa 26, Empresa Adaro, Recerca de lignit zona reservada...

Any	Producció en tones
1939	30.855
1940	43.889
1941	53.231
1942	57.382
1943	52.334
1944	47.744
1945	70.756
1946	92.997
1947	71.194
1948	85.267
1949	54.379
1950	52.219
1951	61.011
1952	66.808
1953	70.707
1954	69.337
1955	81.102
1956	104.754
1957	121.335
1958	91.174
1959	130.935
1960	160.044

Taula 2. Producció de lignit de Balears entre 1939-1960. Font: EMME. Elaboració pròpia

cremar lignit insular, en la Central Tèrmica d'Alcúdia I (Sánchez, 1960), que finalitzaria el 1957 i que s'inaugurà oficialment el 1960 amb la visita oficial de Francisco Franco, en la que va ser la seva última estada a l'illa de Mallorca. Es pot veure aquí que la labor de l'INI és una prioritat dels governs franquistes. L'elecció del municipi de la costa nord va ser degut a la seva posició geogràfica, prop de les conques del nord de l'illa, i la proximitat del port per al proveïment de fuel, a més de la utilització del cabal de l'aigua del litoral per a refrigerar la maquinària. Inicialment es van instal·lar calderes que podien consumir lignit i fuel amb les següents característiques: pressió de vapor, 44 kg/cm²; temperatura del vapor, 443°C; producció de vapor, 70.200 kg/hora per unitat.

Amb la central tèrmica, la falta d'un mercat interior quedava resolta. És més, la puixant economia balear no deixaria d'augmentar la seva demanda

energètica (GESA, 1989). És per aquesta raó que considerem que la presència de les mines a Mallorca va fomentar l'intervencionisme de l'INI en el sector energètic, que derivà en la construcció de la central d'Alcúdia, amb la qual, al seu torn, amb la seva posada en marxa, s'acabarien els talls en el proveïment elèctric, cosa que permetria que la indústria turística balear creixés de manera exponencial. Per això, i considerant les característiques de les dues calderes de la central tèrmica, l'estudi en profunditat del subsol va ser una prioritat que el Centre de Treball d'Adaro d'Inca faria realitat.

3.3. Legislació minera: Llei minera de 1944 i Ordre de 1955

Continuant amb els elements anteriorment esmentats, ara es tractarà de forma detallada la Nova Llei de mines de 1944 i l'Ordre del Ministeri d'Indústria de 1955, que van permetre la base legal de l'intervencionisme econòmic en el sector miner insular.

Els governs franquistes, al llarg dels anys, van desplegar un complex aparell legal per a sustentar l'intervencionisme i el desenvolupament econòmic, que tenia com a fita principal l'establiment dels Plans de Desenvolupament el 1959. Cal comentar, en primer lloc, que la Nova Llei de mines de 19 de juliol de 1944 va establir i va regular el funcionament de la indústria minera entre 1944 i 1973, moment en què va entrar en vigor la següent llei de mines: Llei 22/1973, de 21 de juliol, de mines, que encara avui en dia vigeix.

Iniciem l'anàlisi de la Nova Llei de mines de 19 de juliol 1944, que va establir les bases de l'intervencionisme econòmic en el sector. Experts en la matèria com C. Sudrià (1994) consideren que va ser incoherent i va retardar la crisi d'un sector destinat al tancament. En primer lloc, el pròleg, en què s'assenyala que la riquesa minera és fonamental per a Espanya i una base obligada per al desenvolupament de l'economia i indústria, i per això ha de ser un element primordial per a l'economia nacional.

Continuant amb l'anàlisi, l'article 8 subratlla que l'Estat pot realitzar recerques mineres i l'article 9 també permet aquesta iniciativa a particulars sota el vistiplau de l'Administració. Això va ser utilitzat per part de l'INI-Adaro i també per part de GESA en la seva cerca de lignit. L'article 48 és molt interessant, ja que l'Estat es reserva zones de terreny on hi hagi substàncies d'interès econòmic especial, en aquest cas el carbó. Això afecta els terrenys francs que no tinguin concessions, però aquí allò atraient és que amb l'article 76 obliga els concessionaris de mines a explotar les mines en cas de necessitat, i mitjançant l'article 32 obliga al manteniment de l'activitat d'aquest jaciment.⁴

L'article 22 determina que les explotacions que rebin una concessió han de ser productives en un any. Ara bé, pot succeir que aquesta explotació sigui la

4 FHFEIB, subfons mineria, lignits, caixa 24 i 26.

reserva d'una explotació pròxima; en aquest cas no és necessari. Així, en certa manera s'evita l'especulació viscuda fins llavors, comentada per Martínez Morcillo (2010). Si s'arriba al cas que l'amo de la concessió minera no inicia l'explotació del jaciment, mitjançant l'article 6 de la present Llei, l'Estat pot expropiar la concessió amb la Llei i Reglament d'expropiació forçosa.

No obstant això, considerem negatius els articles 9 i 35, i és fruit del pensament autàrquic que per a posseir una concessió minera s'hagi de tenir nacionalitat espanyola i en el cas d'empreses el capital hagi de ser un 65 % espanyol. Però alhora són positius els articles 25, que simplifica els impostos (cànon de producció i cànon de superfície), i el 36, que estableix que es necessita personal qualificat per a treballar en la mina.

La normativa anterior, en el seu article número 48, assenyalava la potestat de l'Estat d'establir una reserva estratègica minera en les conques i minerals que determinarien. Així doncs, el 1955 el Ministeri d'Indústria va establir la "Orden de 1 de marzo de 1955 por la que se reservan a favor del Estado los yacimientos de carbón en determinada zona de la isla de Mallorca (Balears)", que es recolzava en la seva realització en l'INI.

La primera mesura d'aquesta Ordre va ser reservar provisionalment a favor de l'Estat els jaciments de carbó que poguessin trobar-se en els terrenys francs existents en aquell moment, i així mateix els que quedessin lliures. Això és molt interessant, ja que l'Estat es quedaria tots els terrenys lliures de

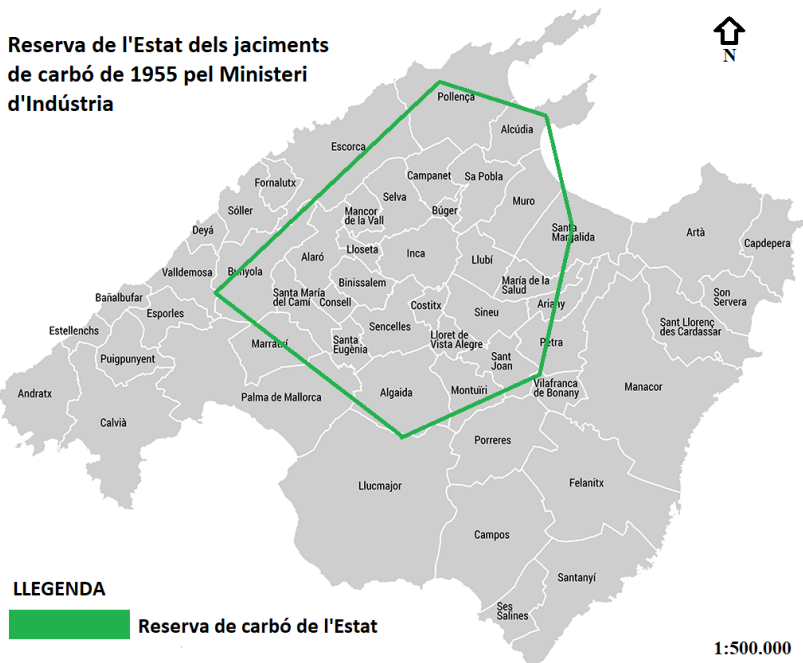

Figura 2. Reserva de l'Estat dels jaciments lignitífers el 1955. Elaboració pròpia

les principals conques. Igualment, amb l'article 22 de l'anterior Llei, obligava els concessionaris de jaciments a explotar les mines i, en cas de no fer-ho, es podria recórrer a l'article 6 de la mateixa Llei i realitzar una expropiació forçosa i quedar lliures per a l'ús per part de l'Estat, ja que l'explotació del carbó era una prioritat per a l'Estat autàrquic.

El primer article de l'«Orden de 1 de marzo de 1955» determina les dimensions de la Reserva de l'Estat del lignit insular, que seria el perímetre poligonal que formarien els llinars de les portes dels ajuntaments de Bunyola, Algaida, Sant Joan, Santa Margalida, Alcúdia i Pollença.

En aquest mapa es poden veure els dipòsits lignitífers segons els treballs d'Escandell, J. M. Oliveros i G. Colom de 1960, que van ser recopilats gràcies a les recerques realitzades en el Centre de Treball d'Inca.

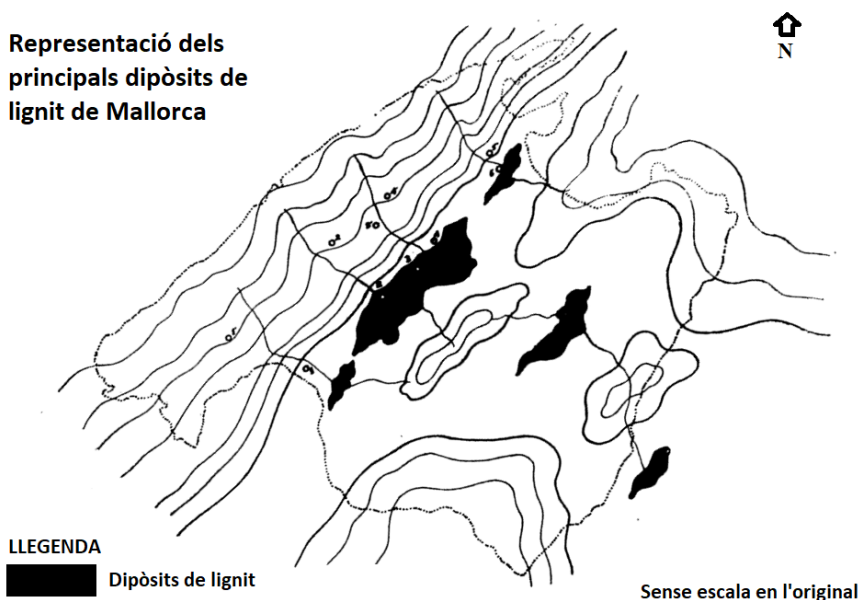

Figura 3. Llacunes de lignit. Extret de B. Escandell, J. M. Oliveros, i G. Colom de (1960)

D'aquesta manera i vists aquests dos mapes, queda patent la posició central del municipi d'Inca dins d'aquesta nova reserva de mineral, determinant-se la participació d'Inca en aquesta nova fase del lignit mallorquí. Però continuant amb l'Ordre de l'1 de març de 1955, en aquesta zona delimitada s'assignaven permisos de recerca i d'explotació directa de carbó. En aquesta primera fase del franquisme, el lignit mallorquí quedava enquadrat dins de la política energètica franquista, ja que el carbó era base necessària per al "desarrollo industrial" i "defensa nacional" de l'Estat franquista.

4. EL CENTRE DE TREBALL D'ADARO A INCA (1956-1960)

El Centre de Treball es va situar en el municipi d'Inca,⁵ amb la inauguració d'una oficina. Aquesta acció era possible gràcies a l'article 8 de la Llei de mines de 1944 i que desenvolupava l'article 2 de l'Ordre d'1 de març de 1955. L'elecció d'Adaro d'Inca és evident, per la seva posició central dins de la Reserva Minera.

L'oficina d'Adaro va desenvolupar l'activitat de recerca entre els anys 1956 i 1960. Aquest centre va emetre anualment una memòria en què deixava constància de totes les actuacions i accions realitzades, així com les perspectives de futur de l'oficina.

El primer informe és el de 1956, en què destaca l'interès dels investigadors per trobar un filó de carbó en el terme municipal d'Inca, ja que consideraven que era la continuació natural de la mina de Sant Tomàs de Lloseta, que hem de recordar que va ser una de les més productives en la dècada dels quaranta (Reynés & Fiol, 2007). En qualsevol cas, per a aquest primer any, el pressupost amb el qual comptava l'oficina va ser de 6.680.000 pessetes dividides en cinc zones: Inca, Alaró, Lloseta, Alcúdia i Sineu. Cadascuna d'aquestes zones comptaria amb un pressupost particular d'1.336.000 pessetes.

L'estat de la recerca minera s'exposava a la memòria de 1956, i s'afirmava que encara que les explotacions del mineral dataven de més d'un segle d'història, aquestes eren molt rudimentàries i es realitzaven de manera precària, degut principalment a l'escàs capital de les empreses i al fet que no tenien un mercat assegurat dins l'illa. Per això molts jaciments tancarien davant de les dificultats econòmiques; un exemple d'això seria el tancament temporal de "San Cayetano" a Selva (Pericàs & Mateu, 2018). És per aquesta mateixa raó, continua la memòria de 1956, que les empreses insulars mai van dedicar recursos reals a la recerca minera, i només d'Alaró i Selva es tenia un coneixement aproximat del mineral.

No obstant això, a causa de l'anàlisi del lignit mallorquí i els seus "magníficos resultados", els enginyers⁶ estaven convençuts que es necessitava investigar per a fer costat a aquesta indústria amb vista a "sacar el máximo aprovechamiento de esa riqueza lignitífera insular en orden a la gran economía que supondría respecto a las posibles importaciones y los beneficios que reportaría a la Economía general del país". Per tot això, l'INI i Adaro consideraven imprescindible estudiar profundament les possibilitats del carbó de Mallorca, analitzar les zones ja conegudes més profundament i d'altres més desconegudes. Per això es va decretar la Reserva de l'Estat, per a augmentar la seva explotació i coneixement.

5 FHFEIB, subfons mineria, lignits, caixa 26, Empresa Adaro, Recerca de lignit zona reservada...

6 FHFEIB, subfons mineria, lignits, caixa 26, Empresa Adaro, Recerca de lignit zona reservada...

En relació amb les activitats realitzades per les empreses locals en l'estudi del mineral, s'ha trobat que GESA⁷ va enviar mostres de lignit mallorquí a analitzar a Barcelona. Els resultats van ser els següents:

	Mostra 22-6-55	Mostra 23-6-55
Humitat	13,2 %	14,1 %
Cendres	38,5 %	36,0 %
Materials volàtils	40,3 %	36,3 %
Sofre (S)	7,6 %	8,3 %
Potència calorífica superior determinada per la bomba de Mähler	3675 cal/g.	3850 cal/g.

Taula 3. Anàlisi de lignit, per Laboratori General d'Assajos i Anàlisi, per ordre de Gas i Electricitat SA. Elaboració pròpia

Aquest informe, elaborat pel Laboratori General d'Assajos i Anàlisi situat a Barcelona, confirmava l'elevada ràtio de cendres. Això obligaria els enginyers a construir calderes adaptades a aquesta situació, ja que s'han d'adaptar a les particularitats del carbó. Paral·lelament, s'assenyala que els industrials del carbó insular han estat intentant augmentar el contingent de carbó que consumia GESA any rere any. No obstant això, mai s'arribava al contingent promès. Per això, el Laboratori assenyala que és necessari un acord entre GESA i els jaciments, per a l'extracció d'un carbó de bona qualitat, i que al seu torn el preu del carbó es compari amb el del fuel, el seu competidor principal.

Tornant a l'informe del Centre de Treball d'Inca de 1956, s'esmenten les conques mineres que desperten interès entre els investigadors: la primera és la zona compresa entre Inca i Alcúdia, ja que no se'n tenen estudis i a causa de l'emplaçament de les vetes de carbó es considera que pot haver-hi una connexió entre els jaciments del Raiguer i Alcúdia. Així mateix, es pot arribar a pensar que els jaciments d'Alcúdia, Puigpunyent, Calvià i Andratx s'estenen al llarg de tota la Tramuntana. S'ha de recordar que aquests municipis tenien sengles mines, que havien estat treballades durant els segles XIX i XX. La zona següent seria la situada entre Inca i Sineu i Sineu i Muro, respectivament.

El problema principal dels investigadors és la falta de testimonis superficials per a detectar aquests afloraments de carbó. Per tant, s'han de realitzar sondejos aleatoris a fi de trobar les llacunes de minerals i les seves connexions entre els jaciments. Continuant amb l'anàlisi, veiem que en la memòria del Centre de Treball d'Inca, el 1957, s'esmenta que GESA sol·licitava a l'oficina d'Inca que aprofundís en la recerca de la mina de "Santo Tomás" de Lloseta i "Santo Ginés" de Binissalem.

⁷ FHFEIB, subfons mineria, lignits, caixa 24, Informes d'anàlisis de fragments de lignit i cendres 1954-55.

Durant el primer període del Centre de Treball d'Adaro van realitzar sondejos per a empreses locals. Ja el febrer de 1957 va rebre la comanda oficial per part de l'INI de començar una recerca sistematitzada de la zona reservada de l'Estat. En qualsevol cas, és interessant observar que el Centre de Treball es va establir abans de l'encàrrec de l'autoritat política (primer període anomenat en els informes), amb vista a estar preparat per a l'encàrrec de l'INI, amb el material, personal i experiència necessària.

Passant a tractar altres objectius de l'oficina, s'esmenta que han de realitzar la confecció de plànols a partir dels sondejos realitzats, replantejar l'estructura de les concessions mineres —que permetia l'article anteriorment esmentat de la Nova Llei de mines de 1944—, i la conservació de testimonis i estudis en el laboratori. Això, en la pràctica, es va transformar en la confecció de plànol: és transformà un plànol de l'Institut Geològic i Miner escala 1/100.000 a 1/50.000 i al mateix temps es realitzà un plànol a escala 1/20.000 de la reserva de carbó.

Pel que fa als sondejos d'Inca els resultats no varen ser positius. Per exemple, a Santa Magdalena, un sondeig de 359 metres no va trobar lignit, només calcària. Passant a la conservació dels testimonis, es guardaven en el magatzem i així mateix se n'efectuava una descripció litològica. Finalment, el Laboratori realitzarà estudis estratigràfics amb aquestes dades.

La memòria de l'any 1958 continua amb la recerca de carbons i la realització de plànols. Aquesta darrera activitat sí que s'acabarà. Pel que fa a la cura dels testimonis, s'intensifica. Cal destacar que es va enviar un registre complet dels testimonis al laboratori de micropaleontologia del Cerro de los Ángeles per a efectuar-ne un estudi detallat.

En aquesta mateixa línia, es van iniciar dos estudis geofísics destacats: un de gravimetria encomanat per l'INI a Adaro, del qual la Fundació Endesa en el seu arxiu compta amb una còpia dels resultats⁸ i un sondeig elèctric per part de Prospeccions Industrials, S. A.,⁹ que comptava amb una nova màquina per a realitzar-los, encara que s'admet que no sabien si aquesta nova metodologia funcionaria.

Finalment, arribem a l'any 1959 pel que fa a l'activitat de l'oficina de l'Empresa Nacional Adaro de Recerques Mineres a Inca. Les activitats anteriorment esmentades continuen, i algunes conclouen, ja que es preveu que per al primer semestre de 1960 la recerca es finalitzi. L'informe confirma el gran esforç en l'estudi del carbó a Mallorca: estudis geològics, micropaleontologia, sondejos, gravimetria, sondejos elèctrics... Els resultats no són positius, segons els mateixos investigadors.

8 FHFEIB, subfons mineria, lignits, caixa 21, Comentari als resultats obtinguts en els estudis gravimètrics realitzats per IGM Plans, abril 1959.

9 FHFEIB, subfons mineria, lignits, caixa 22, Nota sobre la proposta presentada per "Prospeccions

En qualsevol cas, cal esmentar que el 1960 es finalitza l'últim sondeig que s'estava realitzant. Els testimonis de la col·lecció situada en el magatzem d'Inca són enviats a Madrid, al costat de tot el material de l'oficina; s'acomia el personal i es tanca l'oficina definitivament.

Per acabar, aportarem algunes dades estadístiques. En primer lloc, la quantitat de metres¹⁰ per any que es van aprofundir mitjançant els sondejors.

Any	Metres aprofundits mitjançant sondeig
1956	1.508,66 m
1957	3.517,02 m
1958	4.685,74 m
1959	4.201,93 m
1960	300,94 m
	Total: 12.078,47 m

Taula 4. Metres per any de recerca realitzat per les sondes d'Adaro. Elaboració pròpia

Passant a tractar el personal que va treballar en el Centre de Treball de l'Empresa Nacional de Recerques Mineres a Inca, les memòries assenyalen el següent:¹¹

Número	Personal
1	Enginyer
2	Facultatiu
2	Cap d'equip
2	Oficial sondista de primera
2	Oficial sondista de segona
7	Ajudant de sonda
1	Oficial administratiu
1	Magatzemista
2	Xofers
25	Peons

Taula 5. Personal del Centre de Treball d'Adaro d'Inca. Elaboració pròpia

Quant al material, aquest va anar variant amb els anys, però de manera general el Centre d'Inca comptava a la seva disposició de:

¹⁰ FHFEIB, subfons mineria, lignits, caixa 26, Resum de la Distribució Mensual de Despeses. Càlcul del cost del metre.

¹¹ FHFEIB, subfons mineria, lignits, caixa 26, Empresa Adaro, Recerca de lignit zona...

Número	Material
2	Sonda Craelius tipus AB
1	Sonda Craelius tipus XH
1	Sonda Sullivan
3	Sonda Adaro tipus Berjes
2	Camió lleuger
1	Jeep
3	Motocicleta
2	Grups electrògens de 50 CV
2	Grups moto-bomba, etc.

Taula 6. Material del Centre de Treball d'Inca. Elaboració pròpia

5. CONCLUSIONS

Es pot afirmar que durant el primer franquisme l'economia mallorquina va entrar en una profunda recessió econòmica, que es va agreujar amb el desproveïment elèctric que experimentava l'illa. L'Estat patia la devastació de la Guerra Civil i estava aïllat del comerç internacional. Això va determinar que les autoritats econòmiques manifestessin un especial interès pels recursos minerals.

El govern franquista, mitjançant la nova legislació minera del 1944, va canviar la regulació del sector econòmic, esdevingué molt més intervencionista i intentà assegurar la producció de mineral per a proveir la malparada economia nacional. L'INI va ser l'organisme creat per les autoritats que fixaria el seu interès a solucionar el problema energètic que patien les illes. En el cas de les Illes implicava assegurar el subministrament de carbó per a les calderes de la C.T. d'Alcúdia. No obstant això, el coneixement de les conques de carbó mallorquines era en aquells anys mínim, per això es va establir el Centre de Treball d'Adaro a Inca, per a aprofundir en l'abast real de les reserves lignitíferes.

El Centre de Treball d'Inca va realitzar treballs de recerca en la zona reservada per l'Estat en el centre de Mallorca i durant quatre anys es van realitzar nous plànols, es van aprofundir 12 mil metres mitjançant sondeig en el subsol mallorquí i es va analitzar la geologia de l'illa com mai abans s'havia fet per part de les autoritats estatals. Les reserves de carbó van augmentar, però el veritable avenç va ser la posada en valor d'aquest sector econòmic que gràcies a la construcció de la C.T. d'Alcúdia I podria mantenir-se i augmentar la producció de carbó, que en el seu cas mai va deixar de créixer en aquesta fase d'estudi (1939-1960).

6. BIBLIOGRAFIA

6.1. Fonts primàries: Arxius i estadística

Arxiu del Regne de Mallorca (ARM).

Estadística Minera y Metalúrgica de España (EMME): 1939-1960.

Fons Històric Fundació Endesa Illes Balears (FHFEIB).

6.2. Fonts secundaries: Llibres i articles

Alomar G. i Espinosa M. 2009. "Els noms de les mines de lignit d'Alcúdia i Pollença i la seva toponímia en disseminat". Jornada d'Antroponímia i Toponímia 2009: 155-160.

Arpiroz L. 2003. La economía balear en la era de Franco: La autarquía (1939-1949). La Lucerna: Palma.

Delegación Provincial de Sindicatos de Baleares. 1952. Hacia la solución del problema de energía eléctrica en Mallorca a través del I.N.I. Imp. Palmesana: Palma.

Escandell B., Oliveros J. M. i Colom G. 1960. "Estudio sobre la formación de los depósitos lacutres con lignitos del Ludiense—Estapiense inferior de Mallorca". Memorias del IGME 61: 9-144.

Espinosa M. 2013. L'ERA, Alcanada i El Murterar (Alcúdia, 1913-2013). Més que un simple centenari de l'electricitat!. Ajuntament d'Alcúdia: Alcúdia.

Fiol G. 2008. "La infructuosa recerca de lignit en el terme d'Inca". Jornades d'Estudis Locals d'Inca 2008: 21-32.

Fontana J. 2004. "La utopía franquista: la economía de Robinson Crusoe". Cuadernos de Historia del Derecho, volumen extraordinario: 97-103.

GESA. 1987. La electrificación de Mallorca 2 desde 1927. GESA: Palma.

GESA. 1989. El consumo de energía en Baleares 1964-1988. GESA: Palma.

Ginard D. 1999. L'economia balear (1929-1959). GESA: Palma.

Ginard D. 2002. "Las condiciones de vida durante el primer franquismo. El caso de las Islas Baleares". Hispania (212) 62/3: 1099-1128.

Junta Provincial de Ordenación Económico-Social de Baleares. 1947. Anteproyecto de plan económico: 1947-1951. Junta Provincial de Ordenación

Económico-Social de Baleares: Palma.

Manera C. 2017. "Assaig sobre una teoria de la indústria de Mallorca: Flexibilitat productiva, treball femení i mercat". Jornades d'Estudis Locals d'Inca 2017. Ajuntament d'Inca: Inca; 7-51.

Martínez Morcillo J. A. 2010. El patrimonio minero de Mallorca (Siglos XIX y XX) análisis histórico y propuesta de intervención (Treball de fi de màster, Universitat de les Illes Balears) [en línia]. Isabel Moll. Palma. [Consulta: 10 d'octubre de 2020]. Disponible en la web: http://ibdigital.uib.es/greenstone/library/collection/memoriesUIB/document/Martinez_Morcillo_Jose_Antonio?p.s=TextQuery

Mateu B. i Pericàs, C. 2018. Dins les entranyes de la terra, la mina de selva i l'ofici de miner. Ajuntament de Selva: Selva.

Parejo A. 2011. La producción industrial de las Islas Baleares: Construcción de un índice anual (IPIBAL), 1950-2007. Institut Balear d'Economia: Palma.

Reynés P. i Fiol G. 2007. "Les mines de carbó de Lloseta". Es Morull: Col·lecció de Monografies Llosetines, suplement de la revista Lloseta (24): 3-23.

Sánchez E. 1960. "Central térmica de Alcudia". Informes de la Construcción 13(121): 53-62.

Sudrià C. 1994. "El Instituto Nacional de Industria y la crisis del carbón (1960-1989)". Áreas Revista de Ciencias Sociales (16): 215-232.

6.3. Fonts legislatives

"Nueva Ley de Minas de 19 de julio de 1944". Boletín Oficial del Estado, núm. 204. Madrid, Espanya, de 22 de juliol de 1944.

"Orden del 1 de marzo de 1955 por lo que se reservan a favor del Estado los yacimientos de carbón en determinadas zonas de la isla de Mallorca (Balears)". Boletín Oficial del Estado, núm. 62. Madrid, Espanya, de 3 de març de 1955.

